

ÚJABB ADATOK A KORA AVAR KORI TISZÁNTÚL KELET-EURÓPAI KAPCSOLATAIHOZ

GULYÁS BENCE*

Absztrakt: A kora avar kori Kárpát-medencében számos etnikum azonosítására sor került. A Tiszától keletre eső területeken egy, az avaroktól temetkezési szokásaiban élesen elkülönülő népcsoport telepedett le. A korábbi kutatások egyértelműen kimutatták ennek a közösségnek a Fekete-tengertől északra található Szivasovka-horizonttal való kapcsolatát. Tanulmányomban a kapcsolat újabb bizonyítékai közül mutatok be néhányat.

Kulcsszavak: Tiszántúl, kora avar kor, Szivasovka-horizont, temetkezési szokások

BEVEZETÉS

A kora avar kor kutatása az elmúlt évtizedekben rohamosan fejlődött, aminek köszönhetően mára nagy vonalakban kezdenek körvonalazódni a Baján-féle államalakulat etnikai viszonyai. Kutatók fáradságos munkájának érdeme, hogy az avar lakosság mellett sikerült kimutatni egy késő antik jellegű népesség,¹ egy kelet-dunántúli germán tömb,² a Tisza középső folyásánál továbbélő gepidák,³ valamint a szlávok⁴ régészeti hagyatékát. Bár az írásos források egyértelműen bizonyítják az avarokhoz csatlakozott keleti törzsek jelenlétét,⁵ régészeti meghatározásuk nehézségekbe ütközik. Anyagi kultúrájuk, keletről jött népekről lévén szó, teljes egyezést mutat az avarokéval, ezért az elkülönítés csak a temetkezési szokások részletes vizsgálatával valósítható meg. E terén a legjelentősebb eredmény a tiszántúli kora avar kori népesség meghatározása volt. Ez Csallány De-

zső nevéhez köthető, aki saját és Móra Ferenc kutatási eredményeinek felhasználásával írta le ezt a népcsoportot.⁶ Az ő eredményeit később Lőrinczy Gábor több cikkben finomította.⁷ Munkássága nyomán ez a népesség, a temetkezési szokásai alapján, a Kárpát-medence többi népcsoportjától egyértelműen különválasztható. E megkülönböztető jegyek közé tartozik az ÉK–DNY-i, valamint a K–NY-i tájolás dominanciája, a részleges állatáldozatok csonkolt változatának megléte, az elhunyt és az áldozati állat térbeli elválasztása céljából az összetett sírformák (padmalyos, kétoldali padkás, fülkesírok) gyakori előfordulása, edény elhelyezése a fej, ritkábban a láb mellett, valamint ételmelléklet gyanánt juh hosszúfartó sírba tétele.⁸

A népesség keleti kapcsolataira a volgorádi területen található zinojevukai sír kapcsán szintén Csallány Dezső mutatott rá, aki ennek

* Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK Régészettudományi Intézet, H-1088 Budapest, Múzeum krt. 4/b.
gbence55@hotmail.com

¹ VIDA 2008, 31–38.

² KISS 1992.

³ FODOR–VIDA 2013, 169–170.

⁴ STANCIU 2008, 427–429.

⁵ POHL 1988, 215–223.

⁶ CSALLÁNY 1939, 132–134.

⁷ LŐRINCZY 1992; LŐRINCZY 1992a; LŐRINCZY 1994; LŐRINCZY 1996; LŐRINCZY 1998; LŐRINCZY–STRAUB 2006.

⁸ LŐRINCZY 1998, 344.

alapján a tiszántúli népességet az írott forrásokból ismert kutrigurokkal azonosította.⁹ 1939-es összefoglaló munkájában módosította e véleményét, és a sír állítólagos mongóliai párhuzamai alapján már az avarok hagyatékának tekintette azt.¹⁰ Harmatta János ugyanakkor a hasonló volgai bolgár temetkezések alapján kutrigur-bolgárként határozta meg e népességet.¹¹ Török Gyula a kerepesi padmalyos sírok kapcsán vizsgálta érintőlegesen a témát. A sírformáknak I. V. Szinicin és K. F. Szmirnov Alsó-Volga-vidéki ásatásai nyomán előkerült szarmata párhuzamai alapján amellet érvelt, hogy a padmalyos sírkialakítás egy magát kutrigurnak nevező, szarmata eredetre visszavezethető népcsoporthoz köthető.¹² Kürti Béla a Szir-Darja mentén kialakuló Dzseti-Aszar kultúrában megfigyelhető

párhuzamok alapján Közép-Ázsiából eredeztette a szóban forgó népességet.¹³ Somogyi Péter a Fekete-tenger északi partvidékén a 6–7. században kialakuló Szivasovka-horizont temetkezései esetében megfigyelt párhuzamok alapján a népességet az írott források által ide lokalizált kutrigurokkal kapcsolta össze.¹⁴ Lőrinczy Gábor cikkeiben elfogadta Somogyi érvelését, az etnikai azonosítás tekintetében azonban már sokkal óvatosabb volt: a tiszántúli népesség kapcsán kelet-európai sztyeppei eredetről ír.¹⁵ Raso Rasev a szentes-lapistói sír kapcsán szintén a Szivasovka-horizont és a Tiszántúl kapcsolata mellett érvelt.¹⁶ A párhuzamok megértését elősegítendő, a következőkben röviden összefoglalom a 6–7. századi kelet-európai sztyeppe leletanyagának, azaz a Szivasovka-horizontnak a főbb jellemzőit.

A SZIVASOVKA-HORIZONT

A Szivasovka-horizont fogalmát R. Sz. Orlov alkotta meg. A Szivas-lápvidék környékén feltárt kurgánokban több olyan temetkezést is feltártak, amelyek a bennük talált tárgyak, elsősorban a maszkos veretek alapján a 6. század második felére – a 7. század elejére keltezhetőek. Orlov szerint e sírok az ÉK–DNy-i tájossal, a részleges lómaradványokkal, illetve a padmalyos és padkás sírformával jellemezhetőek. A mellékleteket tekintve e sírokban nagy számban fordulnak elő veretes övek, edények és kések.¹⁷ Ezeket a sírokat a bolgárokkal azonosította.¹⁸ Természetesen már jóval korábban is előkerültek ebbe a kultúrkörbe tartozó sí-

rok. A kutatástörténetüket O. V. Komar, A. I. Kubisev és R. Sz. Orlov vetette papírra.¹⁹ Az első temetkezés 1893-ban Pecsena lelőhelyen került elő, de az első „tömeges” feltárásuk a Volga mentén a 1920–30-as évekre tehető. Ezeket a korabeli publikációk padmalyos sírokként írták le, valamint az ÉK–DNy-i tájolás miatt a legkésőbbi, hun kort túlélő szarmata népesség leletanyagának tartották.²⁰ Elsőként M. I. Artamonov kapcsolta össze ezeket a sírokat török eredetű törzsekkel.²¹ A Fekete-tenger északi partvidékén a feltárások már az 1960-as években elkezdődtek, de a legjelentősebb a kherszoni kurgánkutató expedíció

⁹ CSALLÁNY 1934, 211–212.

¹⁰ CSALLÁNY 1939, 133–134.

¹¹ HARMATTA 1954, 205.

¹² TÖRÖK 1973, 130.

¹³ KÜRTI 1996, 128–130.

¹⁴ SOMOGYI 1987, 145–147.

¹⁵ LŐRINCZY 1998, 355.

¹⁶ RASEV 2007, 90.

¹⁷ ORLOV 1985, 100–101.

¹⁸ ORLOV 1985, 104–105.

¹⁹ KOMAR–KUBISEV–ORLOV 2006, 349–355.

²⁰ RYKOW 1928, 228; SZMIRNOV 1959, 321–322.

²¹ ARTAMONOV 1962, 79–102.

volt. P. P. Tolocsko a leletek Kárpát-medencei párhuzamai alapján arra a következtetésre jutott, hogy az itt feltárt sírok az avar etnikumhoz köthetőek.²²

O. V. Komar több munkájában érintette a kora középkori sztyepp kronológiai és etnikai kérdéseit. Véleménye szerint a Szivasovka-horizont a 7. század közepén alakult ki, és a korábbiakhoz képest belső-ázsiai jellegzetességek is megjelentek benne. A kapott adatokat a történeti forrásokkal összevetve arra a következtetésre jutott, hogy a csoport a Krím-félsziget környékén megtelepült nyugati türkök, majd a később megjelenő, velük rokon kazárok emlékménye lehet.²³ A klasszikus Szivasovka-csoport legkorábbi temetkezéseit Szuhanovo-horizont néven különítette el, és etnikailag az utigurokkal azonosította. Meg kell jegyezni, hogy ez az elmélet több ponton is problémás. A legnagyobb gondot az okozza, hogy O. V. Komar kronológiája megalkotása során kijelölt néhány, az elmélete szerint történeti adatokkal jól datálható sírt, és ezekhez viszonyítva állapította meg az egyes temetkezések abszolút kronológiáját. Az egyik ilyen temetkezés a híres madarai sír, amelyet az Aszparuh-féle bolgár honfoglaláshoz igazítva 680 utánra keltezett.²⁴ A történeti forrásokból azonban egyértelműen kiderül, hogy nomád betelepüléssel az Al-Duna vidékén a 6. század második felében is számolhatunk. Hasonló kelteztést támogatnak a sírban övveretként rekonstruált hajdúszoboszlói típusú függők is. A fenti érvekre rámutatva Florin Curta is 6. századi kelteztést javasolt a sírral kapcsolatban.²⁵ A másik probléma inkább módszertani jellegű. Lőrinczy Gábor a tiszántúli emlékményeket elemezve már hangsúlyozta, hogy a kutatásnak több figyelmet kellene szentelnie a cent-

rum és a periféria közötti eltérésekre, hiszen az egyes tárgytypusok használati ideje régióként más és más lehetett.²⁶ Ez a megállapítás a Szivasovka-csoportra hatványozottan igaz, hiszen nem valószínű, hogy az egyes övgarnitúrák használata évtizedekre pontosan megegyezett volna a Krímben és a Volga-vidéken.

Raso Rasev a bolgár-törökökkel foglalkozó monográfiájának legutóbbi kiadásában újra a csoport iráni eredetére hívta fel a figyelmet. Elmélete szerint az eredetileg iráni alapnépességre valamikor a hunok által kiváltott népvándorlások idején, egy török nyelvű elit rétegződött.²⁷ Elena Angelova részletes áttekintésében kitért a bolgárokhoz kötött különböző kelet-európai népességek szokásaiban fellelhető iráni elemekre. Elemzése során szintén arra a megállapításra jutott, hogy a kora középkori, bolgárnak tartott közösségben a törökségi népek mellett kimutatható egy szarmata komponens is.²⁸

A csoport területi felosztását a korszak kutatói alig több mint száz sír alapján végezték el.²⁹ Mindenekelőtt azt kell leszögezni, hogy a Szivasovka-csoport csupán egy, a régészek által kreált mesterséges képződmény, ebben a formában semmiképpen nem takarhatott egyetlen kulturális egységet. Erre már számos kutató rájött, ezért újra és újra megpróbálták különböző területi csoportokat elkülöníteni. Ahogy O. V. Komar is megállapította, míg a korai, általa Szuhanovo-horizontként meghatározott népesség a korabeli félsivatagos területeken és folyó völgyekben telepedett le, addig a Szivasovka-horizont temetkezései már jóval szélesebb körben, a száraz és a félszáraz éghajlatú területeken is egyaránt jelen voltak.³⁰ Ez a szállásterület fokozatos bővülésére utalhat.

²² TOLOCSKO 2003, 13–16.

²³ KOMAR–KUBISEV–ORLOV 2006, 360–373.

²⁴ KOMAR 2006, 235.

²⁵ CURTA 2008, 162–163.

²⁶ LŐRINCZY 1998, 352.

²⁷ RASEV 1993.

²⁸ ANGELOVA 1995.

²⁹ A legnagyobb gyűjtést Raso Rasev publikálta, ebben 119 sír adatát sorolta fel (RASEV 2007).

³⁰ KOMAR 2008, 130–131.

Elsőként Somogyi Péter említendő, aki a leletanyagot Volga- és Bug–Szivas–Dnyeper-csoportra osztotta. A Volga-csoport jellemzői közé tartozik, hogy esetükben mindig részleges lovastemetkezések és padmalyos sírok figyelhetők meg. Ezzel szemben a Bug–Szivas–Dnyeper-csoportban az oldallépcsős sírgödörök dominálnak, és esetükben a részleges mellett a teljes lóváz is elterjedt.³¹

E. V. Kruglov a volgai temetkezéseket Avilovka-típusú temetkezések néven különítette el. A több lelőhelyen is megfigyelt, lábhoz tett, összehajtogatott lóbőrös temetkezések alapján felvetette, hogy esetleg ezek a sírok a honfoglalás előtti magyarsággal kapcsolhatók össze.³²

Raso Rasev Dnyeper-menti, krími, Kubánvidéki, doni és volgai csoportokat különített el. Az első csoportra az elhunyt fölé helyezett teljes vagy részleges lóváz jellemző. A Krímben csupán egy esetben figyelhető meg teljes ló, itt leginkább a nyúzott lóbőrnek a sírpadrákára való helyezése terjedt el. A Kubánvidéki csoportban a részleges lovat az elhunyt mellé, közös sírgödörbe rakták. A volgai csoportnál az összegöngyölt vagy kiterített lóbőrt szintén a sír padkájára helyezték. Raso Rasev rámutatott az Avilovka-típusú temetkezések és az Urálban létezett lomavatovói kultúra lovas temetkezései közötti hasonlóságra.³³

Véleményem szerint nem szerencsés ezekre a sírokra a csoport elnevezést alkalmazni, ehelyett a O. V. Komar által is használt Szivasovka-horizont fogalmat javaslom. A fent leírt területi csoportokból is látszik, hogy itt nem egységes népességgel van dolgunk. A sírok közötti különbséget a köztük lévő térbeli távolság mellett az időbeli szóródás is okozhatja. A horizonttal kapcsolatos egyik legnagyobb probléma ugyanis éppen az, hogy éremleletek és egyéb karakteres importtár-

gyak hiányában nem tudunk pontos kronológiát felállítani, amely a temetkezési szokások változásának időbeliségét mutatná meg számunkra.

Amiben ezek a sírok egységes képet mutatnak, azok a következő tulajdonságok: a tájból kiemelkedő, régebbi kurgánokba történő temetkezés; az elhunytak északkeletre, keletre való tájolása; padmalyos és kétoldali padkás sírkialakítás; a részleges lovak lószerszám nélküli sírba helyezése; egyszerű lemezes szíjvégek és áttört, öntött, úgynevezett maszkos veretek és fémveretes csizma.

A Fekete-tenger környéki sztyeppi régészetnek még számos problémával kell megbirkóznia. A legégetőbb kérdés a Szivasovka-csoporthoz tartozó temetők hiánya. Az orosz és az ukrán kutatás elsősorban kurgánásatásokat folytat, ezért is írhatta Raso Rasev, hogy a Szivasovka-horizont temetkezéseire a régebbi halmokba való temetkezés jellemző.³⁴ Ugyanakkor egy izolált temetkezés vagy 2–3 sír nem utalhat egy egész közösségre; a temetőiket máshol kell keresni. Ezek, hasonlóan a Tiszántúlon feltételezett elrendezéshez, a kurgánok körül lehetnek, csak éppen azokat a területeket nem tárták fel. Jó példa erre, hogy O. O. Tortika – igaz, módszertanilag nem túl helyesen – a mai környezeti adatokat felhasználva próbálta rekonstruálni a Fekete-tenger északi peremvidékének és az Azovi-tenger környékének 6–8. századi demográfiai adatait. Számításai szerint a vizsgált korszakban 140 000–200 000 fő közé tehető a lakosság száma.³⁵ Ezzel szemben Raso Rasevnek mindössze 119, a Szivasovka-horizonthoz tartozó temetkezést sikerült összegyűjtenie.³⁶ A két szám közötti ellentmondás még O. O. Tortika adatainak lehetséges pontatlansága mellett is szembetűnő, ezért érdemes lenne a kurgánok közötti területeket is feltárni.

³¹ SOMOGYI 1987, 145.

³² KRUGLOV 1990.

³³ RASEV 2007, 90–91.

³⁴ RASEV 2007, 70.

³⁵ Tortikát idézve KOMAR 2008, 125.

³⁶ RASEV 2007, 71–89.

A másik problémát a jellegtelen mellékletű sírok datálása jelenti. Már utaltam rá, hogy a Szivasovka-horizont számos temetkezési szokása megegyezik a régió késő szarmata sírjai esetében tapasztalt jelenségekkel, aminek köszönhetően az egyértelmű mellékleteket, például

maszkos vereteket nem tartalmazó sírokat automatikusan 2–4. századiként határozták meg. Emiatt szükségessé vált a temetkezési szokások minél aprólékosabb elemzése, hogy ennek segítségével újabb, korábban „félrekeltezett” sírokat is bevonhassunk a további vizsgálatainkba.

ÚJABB HASONLÓSÁGOK A SZIVASOVKA-HORIZONT ÉS A TISZÁNTÚLI KORA AVAR NÉPESSÉG TEMETKEZÉSI SZOKÁSAIBAN

Somogyi Péter munkásságának köszönhetően mára közismertté vált, hogy a két terület halotti rítusai között számos hasonlóság figyelhető meg, többek között az ÉK–DNy-i és K–Ny-i tájolás, a padmalyos sírforma és a részleges lovastemetkezések megléte. Az alábbiakban ezeket újabbakkal egészíthetjük ki.

Lőrinczy Gábor kutatása szerint a Tiszántúltra az ÉK–DNy-i, illetve a K–Ny-i tájolás jellemző, az ettől eltérő irányt más népeesség hagyatékeként értelmezi.³⁷ A Szivasovka-horizont tájолásra vonatkozó adatait O. V. Komar foglalta össze. Kimutatása szerint a sztyeppen minden irányítás megfigyelhető, igaz, a DNy–ÉK-i tájолás számbelileg elhanyagolható.³⁸ Éppen ezért véleményem szerint a tájолást nem tekinthetjük a Tiszántúli esetében sem etnikumjelzőnek. Ez inkább azt bizonyítja, hogy bár mindkét népeesség esetében az ÉK–DNy-i és a K–Ny-i tájолás volt domináns, ez egyik területen sem tartozott a túlzottan releváns rítuselemek közé. Ezt megerősíti, hogy a krasznodári körzetben például körvonalazható egy olyan csoport, amelynél az ÉNy–DK-i orientáció figyelhető meg.³⁹

A tiszántúli népeesség eredetének tisztázását ez idáig nagyban megnehezítette, hogy a sztyeppövezetből nem volt ismert fülkesír. A

O. M. Prihodnyuk és I. Formenko által publikált Khrisztoforovka 7. kurgánjának 12. temetkezése (2. kép) az általam talált legjobb analógia. Ugyanakkor ez sem tekinthető fülkesírnek, ugyanis a fülke az akna hosszten-gelyétől balra eltolva helyezkedett el.⁴⁰ Ennek alapján ez a sírforma a padmalyos és a fülkés kialakítás keresztezésének tekinthető. A sír a Martinovka-típusú veretek alapján a 6. század második felére, talán a 7. század elejére keltezhető.⁴¹

Az avar kori temetkezési szokások vizsgálatakor a kutatás eddig kevés figyelmet szentelt az aknasíroknak. A tiszántúli kora avar síroknál legnagyobb arányban a hosszúkás, nagyon keskeny aknasírok fordulnak elő. A hazai szarmata kutatásban első ízben meghonosított hossz–szélesség arány ezeknél a temetkezéseknél 3:1. A Gyula, Dobos I. u. lelőhelyen előkerült sír méretei 225–235 × 68 cm,⁴² Békéssámszon, Móricz Zs. u. 12. lelőhelyen 215 × 60 cm.⁴³ A Fekete-tenger északi partvidékén található Malaja Tyernovka 22. kurgánjának 1. temetkezése 210 × 70 cm,⁴⁴ a seljugi 3. kurgán 1. sírja 190 × 50 cm méretű volt.⁴⁵

A halottak földbe helyezésének speciális módja a vaskapcsok nélküli rönk- vagy ácsolt ládakoporsók használata. A Tiszántú-

³⁷ LŐRINCZY 1998, 351.

³⁸ KOMAR ET AL. 2006, 362, ris. 50.

³⁹ Keleti-Malaj (LIMBERISZ–MARCSENKO 2011), Puhjakov-tanya (BEZUGLOV–PARUSZIMOV 2013), Greki 1/6 (CSHAIDZE 2011).

⁴⁰ PRIHODNYUK–FORMENKO 2003, 111, Fig. 1.

⁴¹ Ezzel szemben a szerzők a 7. század második felére kelteznek (PRIHODNYUK–FORMENKO 2003, 112).

⁴² LŐRINCZY 1998, 348.

⁴³ LŐRINCZY 1998, 344.

⁴⁴ KOMAR ET AL. 2006, 338.

⁴⁵ KOMAR 2008, 96.

lon erre legtöbbször a talaj barnás elszíneződéseiből következtethetünk, mint például Ártánd-F/142. határkő lelőhely esetében.⁴⁶ Ezzel szemben a Szivasovka-horizont lelőhelyein számos esetben – a kedvező talajadottságok miatt – famaradványokat is meg lehetett figyelni; a már fentebb említett Khrisztoforovka 7. kurgánjának 12. temetkezése alatt például deszkák nyomait dokumentálták.⁴⁷

Az állattemetkezések közül – a Szekszárd-Bogyiszlói úti temetőt leszámítva – a részleges szarvasmarhát tartalmazó sírok (3. kép) a Kárpát-medence területét nézve egyedül a Tiszántúlon fordulnak elő. Sokáig ennek sem ismerték keleti párhuzamait, holott a Volga bal partján található politotdelszkojei sír már régóta közismert volt, azt azonban más korszakra datálták.⁴⁸ A Fekete-tenger északi partvidékéről ez idáig egyetlen ilyen temetkezésről van tudomásom, a poltavai körzetben lévő Topila 1. kurgánjának 3. sírjában is hasonló jelenséget dokumentáltak.⁴⁹

Mindkét területen, ha elszórtan is, de több esetben észlelt szokáselem, hogy a sírgö-

dörbe a ló koponyáját és lábvégeit nem anatómiai rendben, hanem a honfoglalás kori temetkezésekhez hasonlóan, a lábhoz pakolva helyezik (4. kép). Ennek a legismertebb Kárpát-medencei példája a Maros mentén feltárt németszentpéteri (Sânpetru German, Ro) lovas sír.⁵⁰ Ennek a rítusnak Kelet-Európában elsősorban a Volga mentén találjuk meg a párhuzamait, mint az avilovkai⁵¹ vagy a bereznovkai sír esetében, ahol a lovakat a padmaly előterébe, de a láb környékére helyezték.⁵²

Az étel és italmelléletekre rátérve, a tiszántúli kora avar kori népesség meghatározásánál egyik alapvető szempont a fej mellett előkerülő edény. A sírkerámiák között az egyszerű fazekak mellett kancsók is előfordulnak. Az edény legtöbbször a fej, ritkábban a láb mellé kerül.⁵³ Mint ahogy arról fentebb már szó volt, a Tiszától keletre gyakori mellékletnek számít a juh hosszúfartó (5. kép). Ezzel a Szivasovka-horizont esetében is számolhatunk, amire többek között Szivasovka 3. kurgánjának 2. temetkezésében és Szivasszkoje 2. kurgánjának 2. sírjában találunk bizonyítékot.⁵⁴

A TISZÁNTÚLI KORA AVAR KORI NÉPESSÉG ÉS A SZIVASOVKA-HORIZONT KAPCSOLATA

A temetkezési szokások nagyfokú egyezése véleményem szerint kétségtelenné teszi a Tiszántúl és a Fekete-tenger tágabb partvidéke közötti kapcsolatot, azonban ahhoz, hogy ezt az összefüggést megértsük, meg kell vizsgálnunk a Szivasovka-horizont kronológiai kereteit. Mint ahogy arra már fentebb utaltam, az időrend tisztázását az egyértelműen datálható leletek hiánya nagyban megnehezíti. Az O. V. Komar által javasolt kései, és a kutatók többsége által elfogadott korai kronológiák közül

a Kárpát-medencei párhuzamok alapján egyértelműen a korai, tehát az 550–650 közötti datálást tarthatjuk valószínűnek. Az adatok tükrében azonban két, egy időben élt, egymással szoros kapcsolatban álló népességet feltételezhetünk, amelyek minden bizonnyal közös eredetre vezethetők vissza.

Véleményem szerint a kérdés megválaszolásához a két világháború közötti szovjet szakirodalom vezethet közelebb. I. V. Szinyicin, K. F. Szmirnov és P. Sz. Rikov a Volga alsó folyásá-

⁴⁶ MESTERHÁZY 1987, 219.

⁴⁷ PRIHODNYUK–FORMENKO 2003, 107.

⁴⁸ SZMIRNOV 1959, 321.

⁴⁹ KOMAR ET AL. 2006, 263.

⁵⁰ DÖRNER 1960, 424, Fig. 2.

⁵¹ RASEV 2007, 287, ris. 1.

⁵² RASEV 2007, 252, ris. 1.

⁵³ RASEV 2007, 100–101.

⁵⁴ KOMAR ET AL. 2006, 264.

nál végzett ásatásaik eredményeként előkerült, ma már a Szivasovka-horizonthoz kötött sírokat – Avilovka, Bereznovka, Zinojevka, stb. – a helyi késő szarmata népesség legkésőbbi képviselőinek tekintette.⁵⁵ A Kr. u. 2–4. században új népesség jelent meg a Volga vidékén. A korszak temetkezéseit vizsgálva M. G. Moszkova kimutatta, hogy a területen ekkor kezdett elterjedni az É–D-i, ÉK–DNy-i tájolás.⁵⁶ A keskeny, hosszúkás aknasírok mellett a padmalyos és a kétoldali padkás sírok jellemzők.⁵⁷ Tipikus ételmelléklet a juhhús, ezen kívül gyakran találni edényeket is a temetkezésekben, melyeket a fej környékére, ritkábban a lábhoz tettek.⁵⁸ A területen ekkor terjedt el a koponyatorzítás szokása, mely a későbbiekben is megmaradt.⁵⁹

A hunok által kiváltott nagy 4. századi népmozgások alapjaiban változtatták meg

Kelet-Európa etnikai és politikai térképét. A Volga-vidéki temetkezési szokásokban ekkor jelentek meg a részleges ló- és szarvasmarha temetkezések, illetve az embertani anyagban a mongolid elemek.⁶⁰ A lokális késő szarmata kori alaplakosság és az új jövevények keveredéséből olyan népesség alakult ki, mely a Szivasovka-horizont közvetlen előzményének tekinthető.⁶¹ A Volga bal partján található Leninszk lelőhelyen például egy É–D-i tájolású padmalyos temetkezést tártak fel. Az aknarészben egy bika koponyáját és végtagcsontjait figyelték meg. Az elhunyt koponyája mögött egy edény feküdt.⁶² Verhnye Pogromnoje lelőhelyen egy É–D-i tájolású, gazdag női sír került elő. A padmalyos sír aknarészében egy ló részleges vázmaradványai feküdtek.⁶³

ÖSSZEGZÉS

A kora avar kori Tiszántúlon a temetkezési szokások alapján olyan népesség körvonalazható, amelynek emlékménye markánsan elüt a Kárpát-medence többi korabeli etnikumától. A temetkezési szokások párhuzamai egyértelműen a Fekete-tenger északi partvidékére, a Dnyepertől a Volgáig terjedő hatalmas síkságra mutatnak. Somogyi Péter hívta fel a figyelmet arra, hogy a tájolás, a sírformák és a részleges lovas temetkezések mellett újabb hasonlóságok is kimutathatóvá váltak. Ezek közé tartozik az ÉNy–DK-i tájolás, a részleges szarvasmarha-temetkezés, az edény és juh hosszúfartó mellékletként adása, valamint a vájt és szögek nélküli, csapolt koporsók elterjedése. Az itteni nomád jellegű temetkezéseket a kutatás Szivasovka-horizont néven ismeri. A

sírokban lévő leletanyag alapján ez a leletcsoport a 6. század második – a 7. század első felére keltezhető, ami kizárja annak a lehetőségét, hogy a tiszántúli kora avar kori népességet ebből a horizontból vezessük le. Sokkal inkább feltételezhetjük, hogy a két népesség eredetileg közös szállásterülettel rendelkezhetett. A sztyeppi temetkezési szokásokat áttekintve azt tapasztalhatjuk, hogy a legnagyobb hasonlóság a Volga–Don és a Kaukázus északi előhegyei által határolt terület szarmata–hun leletanyagával mutatkozik. Ez a szarmata alaplakosság a hun korban Ázsiából beköltöző csoportokkal keveredve nyerte el az általunk is ismert képét, mely a tiszántúli emlékménytől szinte kizárólag csak a leletanyagban különbözik. Az Európa keleti peremén élő népesség az 500-as évek

⁵⁵ RYKOW 1928, 228; SZMIRNOV 1959, 321–322; SZINYICIN 1959, 203.

⁵⁶ MOSZKOVA 2009, 92–94.

⁵⁷ MOSZKOVA 2009, 91–92.

⁵⁸ MOSZKOVA 2009, 95–96.

⁵⁹ MOSZKOVA 2009, 93.

⁶⁰ FLJOROVA 2001, 183.

⁶¹ SZMIRNOV 1962, 70.

⁶² RASEV 2007, 66.

⁶³ RASEV 2007, 65.

közepén kerülhetett kapcsolatba az avarokkal, majd ezek nyugatra történő vándorlása során csatlakozhattak is hozzájuk. Ennek során egy

részük a Fekete-tenger északi partvidékét választotta új lakóhelyéül, míg a maradék követte Baján népét a Kárpát-medencébe.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A cikk lektorálásáért Csiky Gergelynek tartozom köszönettel.

IRODALOM

- ANGELOVA 1995: Ангелова, Е.: Сарматски елементи в езическите некрополи от Североизточна България и Северна Добруджа. *Археология* 1995:2 (1995) 5–17.
- ARTAMONOV 1962: Артамонов, М. И.: *История хазар*. Ленинград 1962.
- BEZUGLOV–PARUSZIMOV 2013: Безуглов, С. И. – Парусимов, И. Л.: Раннесредневековое погребение из хут. Пухляковский на Нижнем Дону. In: *Хазарские древности*. Отв. ред.: Ключников, В. В. – Кулаков, А. А. Аксай 2013, 256–261.
- CSALLÁNY 1934: Csallány D.: A Szentelapistói népvándorláskori sírlelet (Der Grabfund von Szentelapistó aus der Völkerwanderungszeit). *Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből* 9–10 (1934) 206–214.
- CSALLÁNY 1939: Csallány D.: Kora-avarkori sírleletek (Grabfunde der Frühawarenzeit). *Folia Archaeologia* 1–2 (1939) 121–180.
- CSHAIDZE 2011: Чхаидзе, В. Н.: Раннесредневековые кочевнические погребения из Восточного Приазовья. *Материалы и исследования по археологии Северного Кавказа. Международный сборник научных трудов* 12. Армавир 2011, 115–140.
- CURTA 2008: Curta, F.: The North-Western Region of the Black Sea During the 6th and the Early 7th Century AD. *Ancient West & East* 7 (2008) 149–185.
- DÖRNER 1960: Dörner, E.: Mormînt din epocă avară la Sînpetru German. *Studii și Cercetări de Istorie Veche* 11 (1960) 423–433.
- FLJOROVA 2001: Флёрова, В. Е.: Подкурганские погребения восточноевропейских степей и пути сложения культуры Хазарии. *Степи Европы в эпоху средневековья* 2. Донецк 2001, 163–190.
- FODOR–VIDA 2013: Fodor L. – Vida T.: Kora avar kori temetőrészlet Szihalom-Budaszögrol (Section of an early Avar period cemetery from Szihalom-Budaszög). *Archaeologiai Értesítő* 138 (2013) 157–173. <https://doi.org/10.1556/ArchErt.138.2013.6>
- HARMATTA 1954: Harmatta J.: Beszámoló Fettich Nándor „Régészeti tanulmányok a késői hun fémművesség történetéhez” c. könyvének megvitatásáról. *Archaeologiai Értesítő* 81 (1954) 204–206.
- KISS 1992: Kiss, A.: Germanen im awarenzeitlichen Karpatenbecken. In: *Awarenforschungen* 1. Hrsg.: Daim, F. Wien 1992, 35–134.
- КОМАР 2006: Комар, А. В.: Перещепинский комплекс в контексте основных проблемы истории и культуры кочевников в Восточной Европы в VII. – нач. VIII в. In: *Степи Европы в эпоху средневековья* 5. Донецк 2006, 7–244.
- КОМАР 2008: Komar, A. V.: The factor of climate in the life of the nomads of the North Black Sea region. From the end of the fifth to the seventh century. *Chronica* 7–8 (2008) 125–133.
- КОМАР ET AL. 2006: Комар, А. В. – Кубышев, А. И. – Орлов, Р. С.: Погребения кочевников VI–VII вв. из Северо-Западного

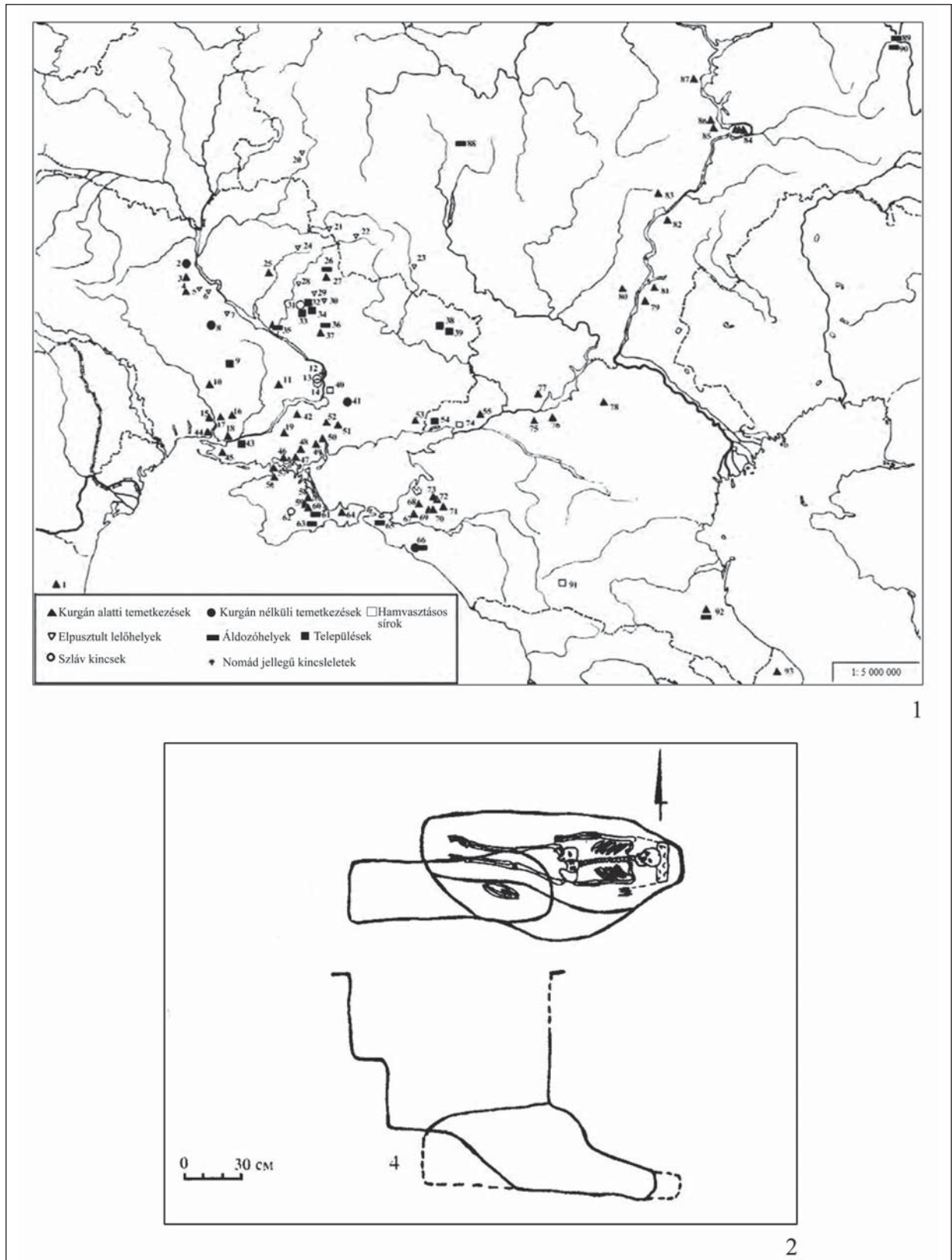
- Приазовья. In: *Степи Европы в эпоху средневековья* 5. Донецк 2006, 245–374.
- KRUGLOV 1990: Kruglov, E. V.: Памятники авиловского типа и проблема их этнокультурной атрибуции. In: *Вопросы этнической истории Волго-Донья в эпоху средневековья и проблема буртасов*. Пенза 1990, 46–50.
- KÜRTI 1996: Kürti B.: Régészeti párhuzamok a Kárpát-medencei avar kori fülkesírok (Stollengräber) keleti eredetéhez (О проблеме восточного происхождения «катакомбных погребений» [Stollengräber] европейских аваров). *Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* 9 (1996) 125–135.
- LIMBERISZ–MARCSENKO 2011: Лимберис, Н. Ю. – Марченко, И. И.: Погребения эпохи великого переселения народов и раннего средневековья из курганов степного Прикубанья In: *Петербургский Апокриф. Послание от Марка*. Ред.: Казанский, М. – Рабинович, Р. – Ткачук, М. Санкт-Петербург–Кишинёв 2011, 417–441.
- LÖRINCZY 1992: Lőrinczy G.: Megjegyzések a kora avar kori temetkezési szokásokhoz (A tájolás) (Anmerkungen zu den frühawarenzeitlichen Bestattungsriten. Die Orientierung). *Jósa András Múzeum Évkönyve* 30–32 (1992) 161–172.
- LÖRINCZY 1992a: Lőrinczy G.: Vorläufiger Bericht über die Freilegung des Gräberfeldes aus dem 6–7. Jh. in Szegvár-Oromdülő. *Communicationes Archaeologicae Hungaricae* 1992, 81–124.
- LÖRINCZY 1994: Lőrinczy G.: Megjegyzések a kora avar kori temetkezési szokásokhoz (Fülkesíros temetkezés). In: *A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára*. Szerk.: Lőrinczy G. Szeged 1994, 311–335.
- LÖRINCZY 1996: Lőrinczy G.: Kora avar kori sír Szentes-Borbásföldről (Ein frühawarenzeitliches Grab in Szentes-Borbásföld). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 2 (1996) 177–189.
- LÖRINCZY 1998: Lőrinczy G.: Kelet-európai steppei népesség a 6–7. századi Kárpát-medencében. Régészeti adatok a Tiszántúl kora avar kori betelepüléséhez (Osteuropäische Steppenbevölkerung im 6. und 7. Jahrhundert im Karpatenbecken. Archäologische Beiträge zur frühawarenzeitlichen Einsiedlung des Gebietes jenseits der Theiß). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 4 (1998) 343–372.
- LÖRINCZY–STRAUB 2006: Lőrinczy G. – Straub P.: Az avar kori padmalyos temetkezésről. Szempontok a Kárpát-medencei padmalyos temetkezések értékeléséhez (Über die awarenzeitlichen Nischengräber. Angaben zur Bewertung der Nischengräber des Karpatenbeckens). *Arrabona* 44:1 (2006) 277–314.
- MESTERHÁZY 1987: Mesterházy K.: Korai avar részleges lovastemetkezések Ártándról és Biharkeresztesről (Frühawarische partielle Pferdebestattungen aus Artánd und Biharkeresztes). *Folia Archaeologica* 38 (1987) 219–245.
- MOSZKOVA 2009: Мошкова, М. Г.: *Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии*. Вып. IV. *Позднесарматская культура*. Москва 2009.
- ORLOV 1985: Орлов, Р. С.: Культура кочевников IV–VIII вв. In: *Этнокультурная карта территории Украинской ССР в I тыс. н.э.* Отв. ред.: Баран, В. Д. Киев 1985, 98–105.
- POHL 1988: Pohl, W.: *Die Awaren – Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr.* München 1988.
- PRIHODNYUK–FORMENKO 2003: Prihodnyuk, O. – Formenko, V.: Early medieval nomads' burials from the vicinity of the village of Hristoforovka, the district of Noklaevo, Ukraine. *Archaeologica Bulgarica* 7:2 (2003) 107–116.
- RASEV 1993: Рашев, Р.: К вопросу о происхождении праболгар. *Материалы по Археологии Истории и Этнографии Таврии* 3 (1993) 250–254.

- RASEV 2007: Рашев, Р.: *Прабългарите през 6–7. век*. Велико Търново 2007
- RYKOW 1928: Rykow, P. S.: Aknasír a Sinojewka (Petrovi kerület, Saratow-i kormányzó-ság) falu melletti dombban. *Archaeologiai Értesítő* 42 (1928) 225–228.
- SOMOGYI 1987: Somogyi, P.: Typologie, Chronologie und Herkunft der Maskenbeschläge zu den archäologischen Hinterlassenschaften osteuropäischer Reiterhirten aus der pontischen Steppe im 6. Jahrhundert. *Archaeologia Austriaca* 71 (1987) 121–154.
- STANCIU 2008: Stanciu, I.: Gepiden, Frühwaren und Slawen im Westen und Nordwesten Rumäniens. *Antaeus* 29–30 (2008) 415–448.
- SZINYICIN 1959: Синицын, И. В.: Археологические исследования Заволжского отряда (1951–1953 гг.) In: *Памятники нижнего Поволжья* 1. Материалы и исследования по археологии СССР 60. Отв. ред.: Крупнов, Е. И. Москва 1959, 39–205.
- SZMIRNOV 1959: Смирнов, К. Ф.: Курганы у сел Иловатка и Политотдельское. In: *Памятники нижнего Поволжья*. Том I. Материалы и исследования по археологии СССР 60. Отв. ред.: Крупнов, Е. И. Москва 1959, 206–322.
- SZMIRNOV 1962: Смирнов, К. Ф.: Археологические статьи в Труды Саратовского областного музея краеведения 1–3. *Советская археология* 1962:4 (1962) 270–273.
- ТОЛОСКО 2003: Толочко, П. П.: *Кочевые народы степей и Киевская Русь*. Санкт-Петербург 2003.
- TÖRÖK 1973: Török Gy.: VII. századi sírok Kerepesről (Gräber aus dem 7. Jahrhundert in Kerepes). *Folia Archaeologica* 24 (1973) 113–134.
- VIDA 2008: Vida, T.: Conflict and Coexistence: The local population of the Carpathian Basin under Avar rule (sixth to seventh century). In: *The Other Europe in the Middle Ages – Avars, Bulgars, Khazars and Cumans*. Eds: Curta, F. – Kovalev, R. Leiden–Boston 2008, 13–46.

NEW RESULTS OF THE RESEARCH CONCERNING THE RELATIONS BETWEEN EASTERN HUNGARY
AND THE EASTERN EUROPEAN STEPPE IN THE EARLY AVAR PERIOD

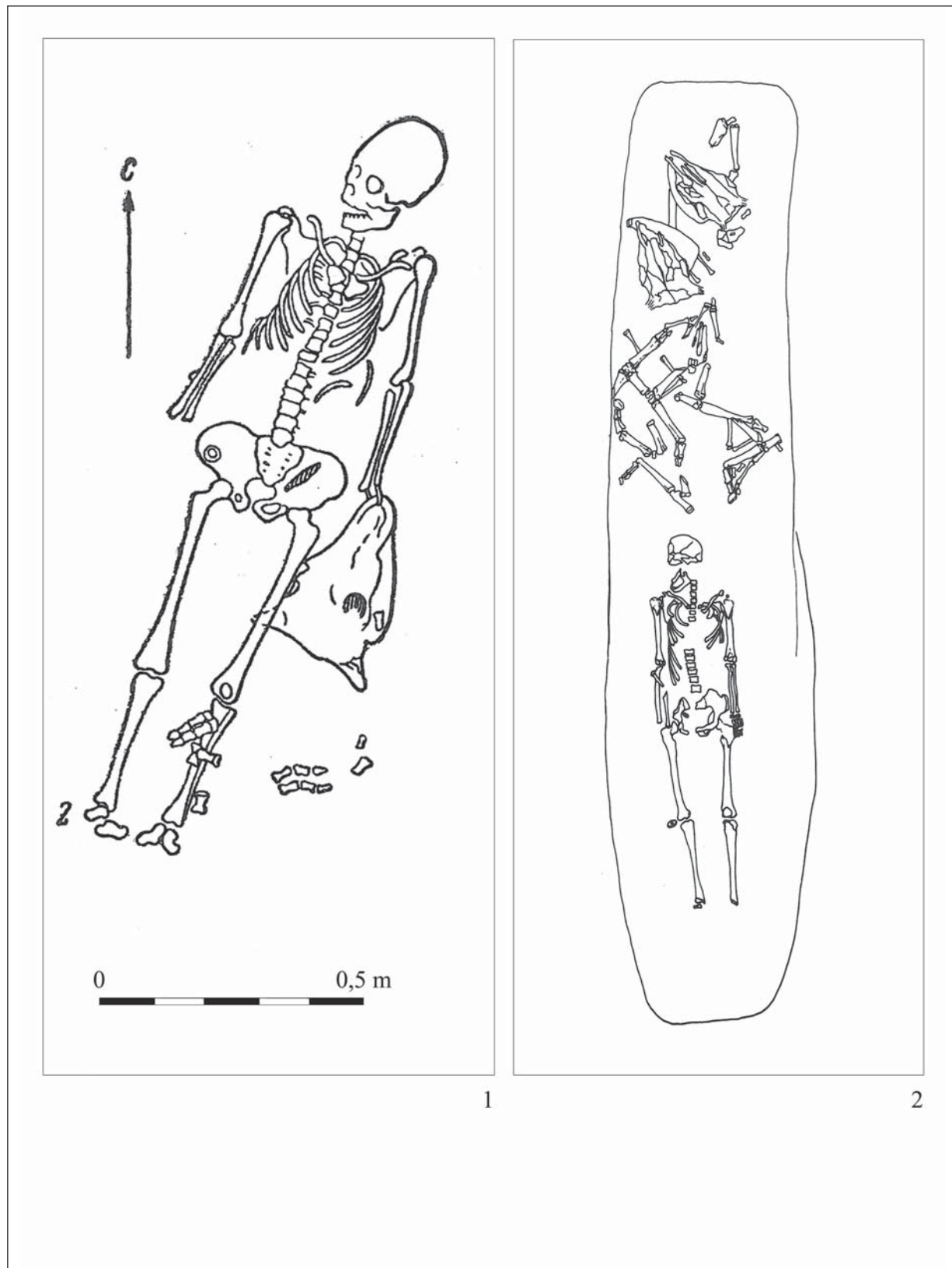
In the Early Avar Age, on the left bank of the Tisza River, settled a certain population which clearly differed from other contemporary ethnic groups of the Carpathian Basin. The trail of the funeral rites undoubtedly leads to the vast plains between the Dnepr and the Volga, on the Northern coastline of the Black Sea. Péter Somogyi pointed out that apart from the orientation, grave forms and partial horse burials, further similarities have been revealed. Among these are the rare presence of NW–SE orientation; partial cattle burial; putting a vessel or some meat, mostly sacrum of a sheep; and the carved, nailless coffins. The local, nomad-like burial rites are known as the Sivašovka-horizon. As indicated by the grave goods, this horizon dates back to the second half of the 6th century and the first half of the 7th century. Thus, the population of the Early Avar Age in Eastern Hungary could not have its ancestry in this horizon. A much probable theory is that once both of these ethnicities settled in the same region.

If we look at the steppe burial customs, this population shows the greatest similarity to the Sarmatian-Hunnic monuments of the area between the Volga and the Don Rivers and the northern foothills of the Caucasus Mountains. This Sarmatian base population gained its form known to us by merging with immigrant groups from Asia, and it only differs from the Tiszántúl population in material culture. This population, living on the eastern fringes of Europe, may have come into contact with the Avars in the mid-6th century and could later join them in their migration. Thus, some of them settled on the northern coastline of the Black Sea, while others followed Bajan's people into the Carpathian Basin.

1. kép. 1: A Szivasovka-horizont lelőhelyei (KOMAR 2006 nyomán); 2: Hrisztoforovka 7. kurgán 12. temetkezés (PRIHODNYUK–FORMENKO 2003 nyomán)

Fig. 1. 1: The sites of the Sivašovka-horizon (after KOMAR 2006); 2: Hrisztoforovka, Kurgan 7, Grave 12 (after PRIHODNYUK–FORMENKO 2003)

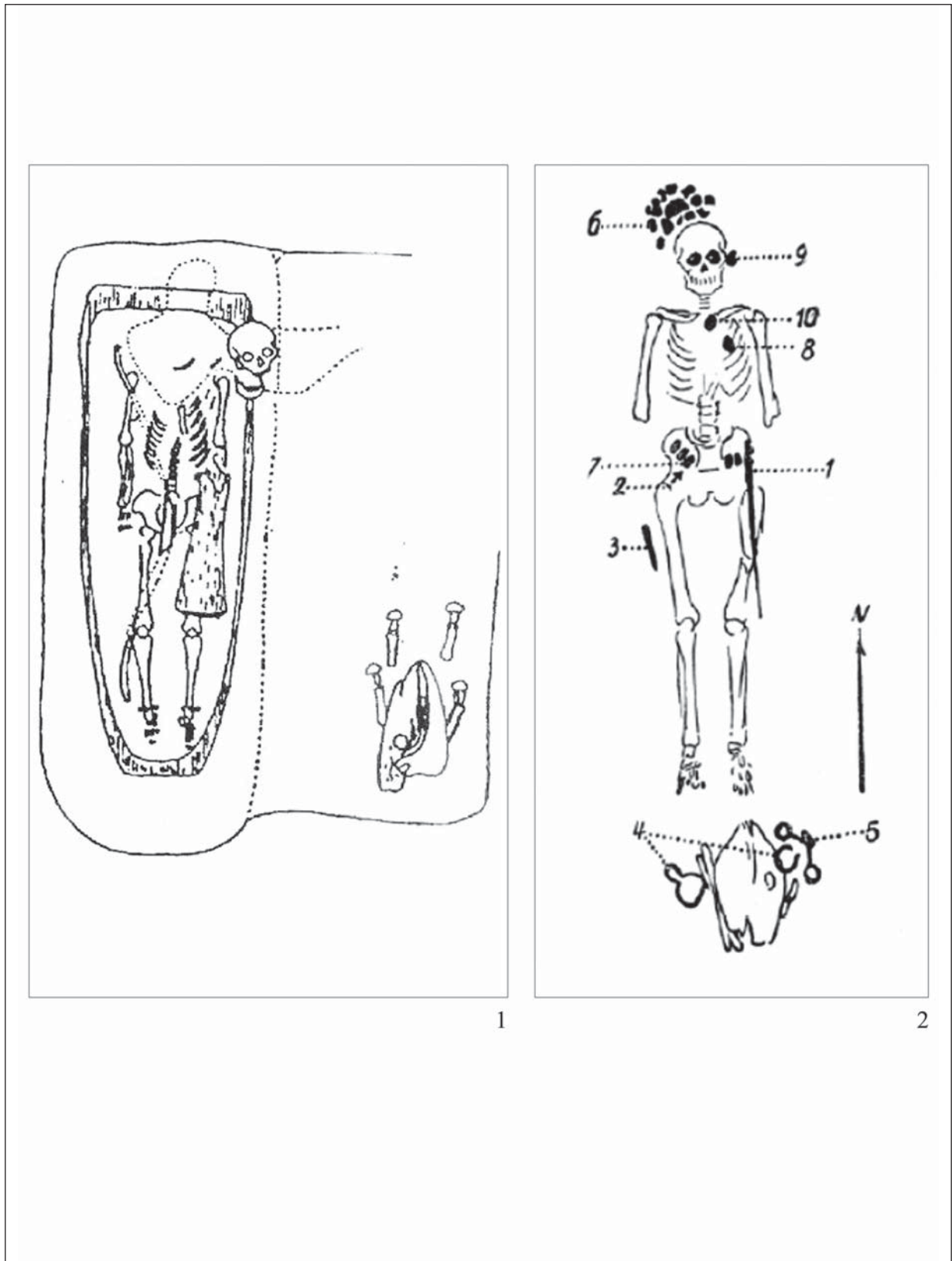

2. kép. Részleges szarvasmarha temetkezések. 1: Politotdelszkoje (SZMIRNOV 1959 nyomán);

2: Szegvár-Oromdűlő 196. sír (LŐRINCZY 1995 nyomán)

Fig. 2. Partial cattle burials. 1: Politotdelsko'e (after SMIRNOV 1959);

2: Szegvár-Oromdűlő Grave 196 (after LŐRINCZY 1995)

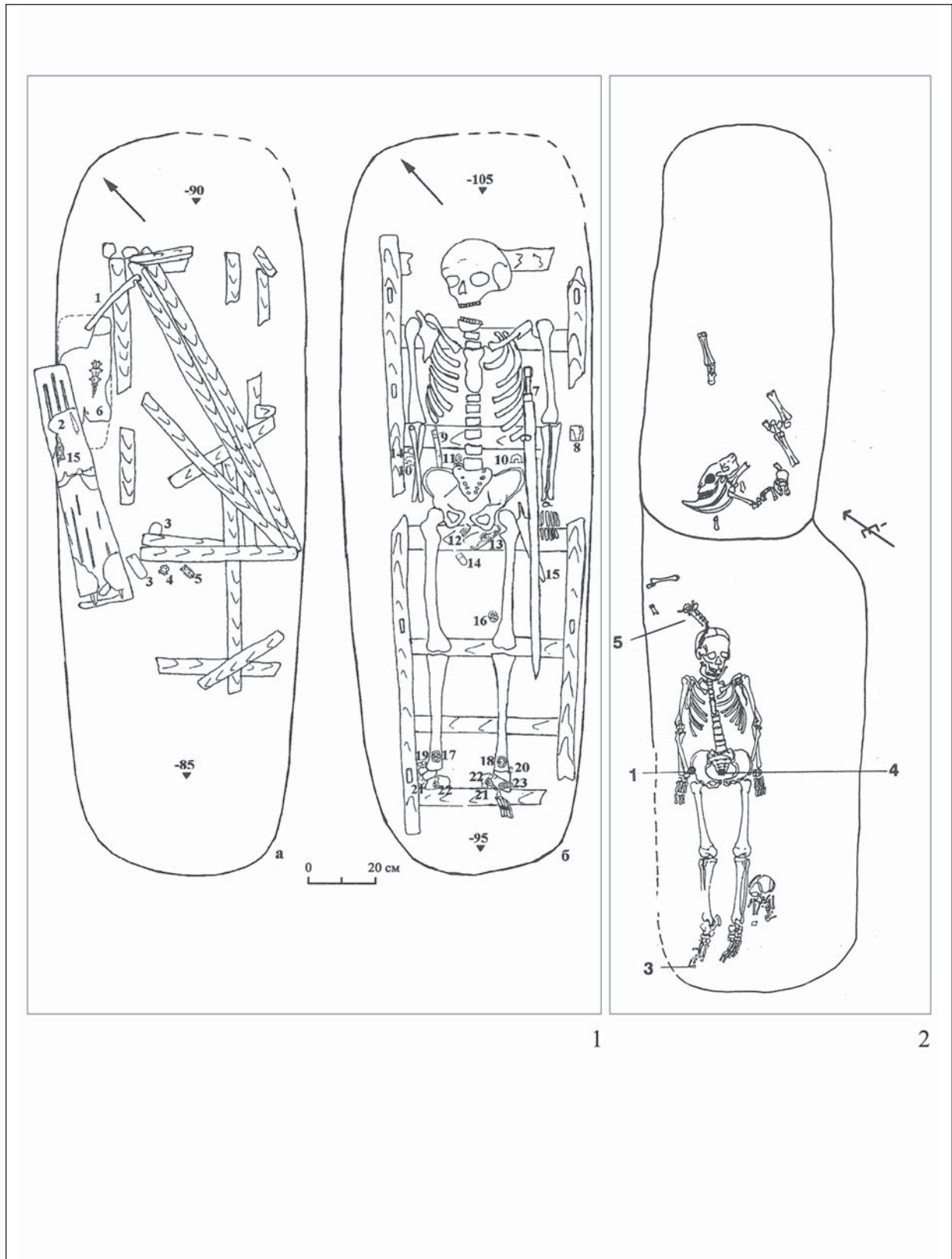

3. kép. Lábhoz tett lovas temetkezés. 1: Avilovka 1. kurgán (RASEV 2007 nyomán);

2: Németszentpéter/Sánpetru German (Ro) (DÖRNER 1960 nyomán)

Fig. 3. Horses placed towards the feet of the deceased. 1: Avilovka, Kurgan 1 (after RASEV 2007);

2: Sánpetru German (Ro) (after DÖRNER 1960)

4. kép. Juh hosszúfartó, mint ételmelléklet. 1: Szivasovka 3. kurgán 2. sír (KOMAR ET AL. 2006);
2: Szegvár-Oromdűlő 109. sír (LŐRINCZY 1995 nyomán)

Fig. 4. Sheep sacrum as food. 1: Sivašovka, Kurgan 3. Grave 2 (after KOMAR ET AL. 2006);
2: Szegvár-Oromdűlő, Grave 109 (after LŐRINCZY 1995)